

Q-METODOLOGIE A SÉMANTICKÝ DIFERENCIÁL V PEDAGOGICKÉM VÝZKUMU (NEJEN) DĚTSKÉHO ČTENÁŘSTVÍ

KATEŘINA HOMOLOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se v jádru orientuje na nové možnosti pedagogického výzkumu v oblasti dětského čtenářství s důrazem na metody stojící na pomezí kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Konkrétně se zaměřuje na využití metody Q-třídění a metody sémantického diferenciálu při zjišťování psychosociálních aspektů dětského čtenářství. Zdůrazněn je přesah do efektivní kvalitativní analýzy výzkumných dat.

Klíčová slova: pedagogický výzkum, metodologie, kvantita, kvalita, dětské čtenářství, Q-metodologie, sémantický diferenciál.

Abstract: The paper's quintessence is the new possibility of educational research in case children's reading with the accent on using methods which are standing on the border between quantitative and qualitative research. In concrete the paper focuses on using the Q-ranking and the semantic differential in probing the psychosocial aspects of children's reading. The effective qualitative analysis is emphasized.

Key words: educational research, methodology, quantity, quality, children's reading, Q-ranking, semantic differential.

Mezi kvantitou a kvalitou

Metody, přístupy a strategie současného českého pedagogického výzkumu, tedy výzkumu společenskovedního, jsou ovlivňovány úvahami o možnostech a mezích kvantitativního zkoumání a o míře uplatnění kvalitativních postupů. Tento trend je vyvolán potřebou zkoumat pedagogické jevy v jejich komplexnosti, chápat je jako součást širokého spektra lidského působení.

Vycházíme z poznání, že kvantitativně uchopená a kategorizovaná data nevydala ještě veškerý svůj potenciál, že teprve jejich kvalitativní třídění a interpretace sdělnou hodnotu výzkumných dat zcela využije.

Spojovacím článkem mezi oběma přístupy (mnohdy stavěnými výlučně do opozice) mohou být metody stojící na pomezí kvantitativního a kvalitativního pedagogického výzkumu. Domníváme se, že právě jejich častějším (pozitivně rutinním) využíváním je možno docílit žádané symbiózy kvantity a kvality v pedagogickém výzkumu.

Takovými metodami jsou např. Q-metodologie sémantický diferenciál, na jejichž místo a možnosti uplatnění v pedagogickém výzkumu se blíže zaměříme. Jako ilustrační příklad volíme fenomén dětského čtenářství – oblast činnosti, resp. projevu osobnosti žáka, studenta.

Pedagogický výzkum dětského čtenářství

Výzkum dětského čtenářství je v podstatě výzkumem specifického souboru projevů žákovy chování. Také zde lze uplatnit oba přístupy – kvantitativní i kvalitativní – odděleně nebo ve funkční kombinaci. Chceme-li získat komplexní náhled na dětské čtenářství jako na dynamickou strukturu, mozaiku tvořenou výsledky všech typů čtenářských výzkumů (výzkumu recepčních dispozic čtenáře, výzkumu receptivních potencií textu i výzkumu akcentujícího komunikační situaci recepce literárního uměleckého textu), je třeba použít adekvátní metodologické postupy. Zejména tehdy, jedná-li se o psychosociální aspekty tohoto fenoménu.

Standardně jsou používány explorativní techniky. Např. metodou dotazníku získáme žádanou sumu informací obecného charakteru s výpovědní hodnotou vymezenou jednotlivými položkami. Tato data by však měla tvořit „pouze“ základ pro další zpracování. Zkoumáme-li totiž jev, jehož podstatou je osobnostní dimenze, pak vyžadujeme nejen jeho kvantifikaci (zde např. počet přečtených knih, četnost preference autorů a žánrů apod.), ale také poznání hlubšího zakotvení získaných závěrů.

Perspektivy Q-třídění ve výzkumu žáka-čtenáře

Metodologie navržená W. Stephensonem kombinuje – pro pedagogický výzkum funkčně a efektivně – ratingové, psychometrické a statistické procedury. Jednak zjišťuje samotná vyjádření jednotlivých respondentů, jednak umožňuje statistické zpracování takto získaných dat (např. formou korelace mezi reakcemi respondentů).¹ Pro pedagogický výzkum, jehož předmětem je osobnost žáka, studenta (tedy i pro výzkum v oblasti dětského čtenářství) je Q-metodologie zvláště přínosná, jestliže známe nebo předpokládáme nějaký signifikantní charakteristický rys nebo charakteristické rysy souboru. Může tedy organicky navazovat na explorativní metody. Neopominutelná je i ta vlastnost Q-třídění, která umožňuje kategorizovat typy respondentů technikou faktorové analýzy. Takové kategorie jsou žádoucí pro modelování edukační reality. Systematizované pregnantnější informace o postojích či názorech zkoumaných jedinců umožňují hlubší, intenzivnější a diferencovanější studium respondentů – žáků-čtenářů.

Metodou Q-třídění je tak možno přispět k deskripci spektra čtenářských aktivit pubescentů s jejich specifickými významy, jež jsou jim pubescentními čtenáři přisuzovány. Jestliže jednotlivé Q-typy reprezentují širokou škálu výpovědí o čtení nebo čtenářství, názorů a postojů k četbě a ke knihám, lze dosáhnout cílového obrazu autoreflexe vlastních čtenářských potřeb, zájmů a očekávání pubescentů.

Metoda je realistická a současně podnětná. Kvazinormální distribuce, resp. požadavek na normální rozdělení Q-typů nutí respondenty vnitřně zvažovat priority.

Q-metodologie navíc pomůže pedagogickému výzkumu odkrývat nové problémové oblasti, ověřovat předběžné teorie a zkoumat heuristické intuice.

Možnosti využití sémantického diferenciálu ve výzkumu žáka-čtenáře

Psychosociální rozměr dětského čtenářství je velmi dobře uchopitelný také psychosémantickými metodami. Psychosémantika je oblastí stojící na pomezí psycholingvistiky, psychologie vnímání a psychologie individuálního vědomí. Jako taková otevírá pedagogickému výzkumu žáka-čtenáře cestu k hloubkovému poznání myšlení a cítění zkoumaného jedince. Zjistíme tak u zkoumaného jevu nejen jeho aspekt věcný, ale i emotivní.

Pro sféru vnímání subjektivní pozice četby a role čtenářství v životě pubescenta je využitelná Osgoodova metoda sémantického diferenciálu.² Jejím základem je dekodování individuálního významu slov. Sémantický diferenciál byl určen k tomu, aby se stal všeobecným měřícím nástrojem, jehož by bylo možno použít v široké rozmanitosti výzkumných problémů.

Tímto způsobem lze blíže popsat i pozici čtenářství v systému hodnot žáka (pubescentního čtenáře), místo čtenářství v sémantickém prostoru žáka-čtenáře.

Jednotlivé faktory jsou syceny položkami (škálami) zaměřenými na pocitový postoj ke čtení, ke čtenářství, k učiteli atp. (*faktor hodnocení*), na úsilí vložené do činností

¹ Více informací k podstatě metody např. u Pelikána (1998, 138nn.).

² Metodu důkladně propracovali také např. G. J. Suci a P. H. Tannenbaum.

souvisejících se čtenářským chováním, s knihou, s textem aj. (*faktor potence*), na dynamiku, změny či proměnlivost čtenářského chování v čase (*faktor aktivity*). Zaměřením na vývojově relevantní pojmy lze postihnout dětské pubescentní čtenářství a vztah pubescenta ke knihám v jeho „živé“ podobě.

A rovněž zde je možno získané údaje kategorizovat zjišťováním společných jmenovatelů pro vnímání určitých pojmů, diferencovat jednotlivce a skupiny v rovině postojů. Také faktory lze rotovat, výsledky vzájemně korelovat apod.

K jednoznačným kladům této metody patří proniknutí do hlubšího chápání pojmů osobami, jejichž výzkum provádíme. Nespornou metodologickou výhodou sémantického diferenciálu je jeho variabilita, umožňující testovat významy pojmů i na zatím nezkoušených škálách (při vymezení faktorové identity).

Průnik do smyslu, který jedinec vkládá do určitých slov, je i průnikem do vnitřního světa respondenta. Metoda sémantického diferenciálu uplatňovaná stále zejména v psychologii nabízí nově pedagogickému výzkumu prostor pro inovaci stávajících přístupů a strategií směrem k užšímu propojení kvantitativní uchopitelnosti dat s možností jejich kvalitativní interpretace.

Závěr

Většinový osobnostní rozměr zkoumaných jevů – obecně společenskovedních, konkrétně pedagogických – vyžaduje nasazení i dosud méně využívaných metod. Na příkladu výzkumu dětského čtenářství jsme se snažili poukázat na potřebu volit k dynamickým pedagogickým jevům adekvátní „dynamické“ a „variabilní“ výzkumné metody. Jsou to takové, které umožňují jak kvantifikaci určitého jevu a zároveň vyžadují kvalitativní interpretaci vyhodnocených dat.

Jak metoda Q-třídění tak sémantický diferenciál jsou v českém pedagogickém výzkumu stále ještě málo frekventovanými technikami. Právě ony však mohou naplnit požadavek větší propojenosti kvantitativních a kvalitativních výzkumných strategií. Jejich volbou je splněn také postulát přibližování se ve výzkumech více subjektům edukační reality – žákům, studentům, učitelům, což je vzhledem k současnému trendu žádoucí stav.

Literatura

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice : základy kvantitativně orientovaného výzkumu*. Olomouc : VUP, 2003. ISBN 80-244-0765-5.

KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování*. Praha : Academia, 1972.

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha : Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-569-8.

Kontaktní adresa

Mgr. Kateřina Homolová

KČJL PdF UP v Olomouci

Žižkovo nám. 5

772 00 Olomouc

e-mail: KaterinaHomolova@seznam.cz